

TÜRK HALK BİLİMİNİN YÜZÜNCÜ YILINDA SÖZLÜ EDEBİYAT ÇALIŞMALARI ÜZERİNE BAZI TESPİTLER

An Analysis on Oral Literature Studies in the 100th Century of Turkish Folklore

Yrd.Doç.Dr. Dilek TÜRKYILMAZ*

ÖZ

Türkiye’de halk kültürü ile ilgili yapılan çalışmalar Ziya Paşa, Namık Kemal, Şinasi, Ahmet Vefik Paşa gibi isimlerin çeşitli faaliyetleriyle 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamış olsa da, başlangıç olarak Ziya Gökalp’in Halka Doğru dergisinde yayınlanan “Halk Medeniyeti -I Başlangıç” makalesi gösterilmektedir. Batının yaklaşık üç yüz yıldır bir bilim dalı olarak kabul ettiği halkbilimi, bu makalede halkiyat olarak isimlendirilmiş ve bu çalışma ardıllarını hareket geçiren bir milat konumuna yerleşmiştir. Yüz yıl bir bilim dalının ve şubelerinin gelişimini takip edebilmek ve yapılan çalışmaların değerlendirebilmek açısından dikkate değer bir süredir. Bu süre aynı zamanda değerlendirme yapılması bakımından zor bir süredir. Bu tip değerlendirmeler alanın çalışanlarına önemli bir hizmet sunmaktadır. Geçmişte yapılanların bir dökümünü çıkarıp eleştirel bir gözle değerlendiren çalışmalar gelecekte yapılacak ve yapılması gereken çalışmalara ışık tutması bakımından son derece önemlidir. Bu düşünceden hareketle biz de burada Türkiye’deki halkbilimi çalışmalarının önemli bir şubesi olan sözlü kültür çalışmalarına ilişkin bazı tespitlerde bulunmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler

Halk, Halkbilimi, Sözlü Edebiyat, Anonim Halk Edebiyatı

ABSTRACT

Even though the studies related to the popular culture in Turkey started with the various activities of names such as Ziya Paşa, Namık Kemal, Şinasi, Ahmet Vefik Paşa in the second half of the century, Ziya Gökalp’s the article named “Halk Medeniyeti-I that was published in journal of “Halka Doğru” is demonstrated as a beginning. Folklore, that the West has accepted as a discipline for nearly three hundred years, is named as “halkiyat” (folklore) in this article, and this study achieves the condition of a milestone that stimulates its successors. A hundred years is a remarkable period in terms of being able to follow the developments of a discipline and its branches, and evaluate the studies done. This period is a hard duration in terms of evaluating at the same time. These type of evaluations provide an important service to the staff of field. The studies that list the works done in the past and look critically are highly important in terms of lighting the way for the works to be done and that have to be done. Based on this idea, here we will try to assess the oral culture studies that are a significant branch of folklore in Turkey.

Key Words

Folk, Folklore, Oral Literature, Anonymous Folk Literature

Grimm Kardeşler’in bir “öze dönüş hareketi” ruhuyla masal ve türküleri toplamasının, Lönnrot’un Kalevela’yı yine aynı ruhla yazıya geçirmesinin, Ziya Gökalp, Fuad Köprülü ve Rıza Tevfik’in folklor ile ilgili ilk yazılarını bu ruhla kaleme almalarının üzerinden çok zaman geçti.

Derleme, yayma ve yaşatma fikirlerinin benimsendiği bu romantik dönem çalışmaları, büyük ölçüde malzemesi söze dayanan halk edebiyatı ürünlerinden oluşuyordu. Genel olarak metin tespiti safhası diyebileceğimiz bu dönemde metin derlemede esas alınan yöntem daha çok edebiyat tarihi ve dil-

* Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Bölümü Öğretim Üyesi, dturkyilmaz74@hotmail.com

bilim yöntemlerinden ilham almaktaydı. Zaman içinde folklor çalışmaları bu yönde ilerlerken, derlenen malzemenin araştırmacılara verdiği bazı mesajlar bu alanda tespit edilen malzemenin kendine has yöntem ve kuramlarla tespit edilip incelenmesini zarurî kıldı. Böylelikle folklor araştırmalarında yeni yöntem arayışları gündeme geldi. Muhataplarınca malum bu folklor teorileri, birçok ülke ve bilim adamı tarafından uygulanmış, bunların yanı sıra, araştırmacıların kendi yerel tercihlerine göre de bazı teorik yaklaşımlar ortaya konmuştur.

Bugün gelinen noktada gerek Türkiye’de, gerekse diğer Türk devlet ve topluluklarında bugüne kadar kullanılan yöntemlerin yeniden gözden geçirilmesi ve yeni yöntemlerin ortaya konulması bir zorunluluk haline gelmiştir. Özellikle Türk dünyası temelinde yapılan çalışmaların hem çağdaş hem de ulusal ihtiyaçları dikkate alan yöntemlerle yapılması gerekmektedir.

Bu çalışmada sözlü edebiyat alanında tek tek kimin ne çalıştığı üzerinde durulmayacak, hangi konuların nasıl ve ne kadar çalışıldığı meselesiyle ve sözlü edebiyatın isimlendirilmesi, kapsamı, tanımı, tasnif edilme biçimleri gibi sorunlu alanlara dikkat çekmeye çalışılacaktır.¹ Pek çok türde olduğu gibi sözlü edebiyat da tanımı özellikle de kapsamı ve tasnifi bakımından üzerinde uzlaşmaya varılamamış bir alandır. Araştırmacıların çoğu sözlü edebiyat kavramının tanımı konusunda uzlaşmış gözükmemektedir. Genellikle; sözlü kültür ortamında üretilip tüketilen, zamanla ilk yaratı-

cısı unutulmuş, halkın estetik anlayışı ve zekâsıyla şekillenen ve halkın ortak malı haline gelen, edebî eserler bütünü ve bu bütünü inceleyen bilim şubesi şeklinde tanımlandığını görürüz. (Doğan 1977: 143; Bekki 2001: 176; Albayrak 2004: 17, 227; Artun 2004: 31; Sakaoğlu ve Boyraz 2011: 2; Alptekin 2006: 587; Aça ve Diğerleri 2010: 130; Kaya 2010: 65). Tanım konusundaki bu ittifak, isimlendirme, tanımın kapsamı ve bu türün tasnifi hususlarında gösterilmemektedir.

Bu alanın isimlendirilmesiyle ilgili “halk edebiyatı” ya da “anonim halk edebiyatı”, “Türk anonim edebiyatı” tabirleri yerine bu edebiyatın doğuş ve yaşayış şekline işaret eden sözlü edebiyat tabiri, özellikle bugün ulaştığımız “halk” tanımı düşünüldüğünde daha uygun gözükmemektedir. Ancak bu bilgi düzeyine ulaşıncaya kadar halk kavramına ve dolayısıyla halkbilimi kavramına ilişkin yapılan değerlendirmeler halk edebiyatıyla anonim halk edebiyatı isimlendirmelerini aynı görmeyi, ferdi yaratmalar olan âşık ve tekke edebiyatını ise bu alanın dışında düşünmeyi zarurî kılıyordu. Oysa biz bugün biliyoruz ki halk eğitim, sosyal statü ve ekonomik düzey bakımından durumu ne olursa olsun aynı kültürel kodları paylaşan insanlar topluluğudur (Dundes 1998:139-153). Halk edebiyatı tabiri “halk kimdir” ve “onlardan ayrı bir grup daha mı var” ve “onların edebiyatı bu ‘halk’ denilen topluluğun edebiyatından kopuk bir edebiyat mıdır” gibi soruları beraberinde getirmektedir. Ali Öztürk (1986:9-10) anonim halk edebiyatının

yerine Türk anonim edebiyatı ifadesini önerir. Bu önerisini de “Anonim edebiyatın alanına giren türler okumamış zümrenin olduğu kadar; okumuş zümrenin de duygu ve düşünce alanında, onların hayat görüşünü, bir bütün olarak milletin hayata bakış tarzını anlatırlar.” şeklindeki cümlesiyle gerekçelendirir. Ona göre anonim halk edebiyatı şemsiyesiyle ifade edilen türler, “millet yapısı içinde bir kesimin malı” değil, bütün bir milletindir. Bu sebeple söz konusu ürünleri Türk anonim edebiyatı şeklinde isimlendirmek gerekmektedir. Ali Öztürk’ün bu düşünceleri onun, halkı millet grubu içerisinde yer alan okumamış kesim olarak algıladığını göstermektedir (Boyras 2011:3). Bütün bu kargaşaya neden olan yani halk edebiyatıyla, anonim halk edebiyatını aynı görüyor olmanın veya alanın kapsamına hangi ürünlerin alınıp alınmayacağı konusunun yani âşık ve tekke edebiyatını halk edebiyatının dışında düşünmenin temelinde halk kavramına, dolayısıyla da halkbilimi disiplinine ilişkin yapılan farklı değerlendirmeler yatmaktadır. Halk kavramına Dundes’in tanımladığı gibi yaklaşılsaydı, halkbiliminin yalnızca belli bir grubu inceleyen bir bilim dalı olmadığı sonucuna varılır ve şubelendirmeler de daha sağlıklı yapılabilirdi.

Halkbilimi alanında çalışanların çoğu, anonim halk edebiyatı kavramıyla halk edebiyatı kavramını aynı düşünmektedir. Ve yine bu araştırmacılar âşık ve tekke edebiyatını ferdî yaratmalar olmaları sebebiyle her iki başlığın da dışında tutmaktadırlar

(Doğan 1981:55-56; Sakaoğlu 1987: 290-293; Güzel-Torun 2003:10-11). Bu araştırmacıların yaptığı çalışmalara gelinceye kadar yapılan bazı folklor yayınlarında da konu başlıkları arasında âşık ve tekke edebiyatına yer verilmemiştir (Acaroğlu-Ozan 1972; Örnek 1995:17-20). Milli Folklor Enstitüsü, yayınladığı üç ciltlik “Türk Folklor ve Etnografya Bibliyografyası”nın konu başlıkları arasında âşık ve tekke edebiyatına yer vermemiştir ve söz konusu enstitü, ilgili ürünleri, ilk iki ciltte “anonim halk edebiyatı” başlığı altında sıralarken sonraki ciltte “anonim” kelimesini kaldırmıştır. 1976’da uygulamaya koyduğu “Türk Folklor Arşiv Kılavuzu”nda ise âşık ve tekke edebiyatıyla anonim halk edebiyatı ürünlerini farklı başlıklar altında gruplandırmıştır (Bkz.: Tan 2000: 10-14). Demek oluyor ki Doğan, Sakaoğlu ve Güzel ile Torun’un halk edebiyatıyla anonim halk edebiyatını eşdeğer görmeleri sebepsiz değildir ve bunda resmi ağızların payı olmalıdır ve bütün bu çelişkiler ve farklı uygulamalar, Türkiye’de halkbilimi çalışmalarını yürüten resmî ağızların, bir yandan halkbilimini tam olarak kavrayamadığını gösterirken bir yandan da zamanla kendini kısmen geliştirdiğini ifade etmektedir (Boyras 2011:2)

Şu halde, yaratılması ve icrası gelenekle ilişkili olan sözlü yaratmaların hepsi mani, türkü, ninni, ağıt, bilmece, tekerleme, efsane, masal, fıkra, destan, halk hikâyesi, atasözleri, deyimler, alkış ve kargışlar ile kukla, gölge tiyatrosu, meddahlık, ortaoyunu, tuluat ve köy seyirlik oyunları gibi türlerin

kanaatimizce “sözlü edebiyat”la ifade edilmesi uygun gözükmektedir.

Türkiye’deki halkbilimi çalışmalarının en önemli isimlerinden Pertev Naili Boratav (1992) da sözlü edebiyat ürünlerini halk edebiyatı başlığı altında değerlendirmiştir. Diğer araştırmacılardan farklı olarak Boratav, âşık edebiyatını halk edebiyatına dâhil etmiştir. Bazı araştırmacılar Boratav’ın bu anlayışını tamamen devam ettirirken kimileri de giderek kavramın içerisine tekke edebiyatıyla seyirlik oyunları, diğer bir deyişle halk tiyatrosunu da katmış (Elçin 1986: 4; 1992: 229) ve oluşan bu yekûnu 1. ferdî eserler, 2. anonim eserler ve 3.halk tiyatrosu biçiminde üç kümeye ayırarak inceleme yoluna gitmişlerdir.

Bundan sonra sözlü edebiyat birtakım tasnif farklılıklarına rağmen büyük oranda halk edebiyatı kavramının bir alt başlığı olarak gösterilip incelenir olmuştur. Bu çerçevede çoğu araştırmacı (Gözaydın 1989: 1; Yardımcı 1998: I-VI; Albayrak 2004: 227-228; Çobanoğlu 2004: 175-176; Artun 2004: VI-VII; 2011: VII) halk edebiyatını;

1. Anonim halk edebiyatı/anonim halk şiiri,

2. Âşık edebiyatı/saz şiiri,

3. Tekke edebiyatı/tekke şiiri/
tasavvufi halk edebiyatı

şeklinde üç ana kümeye ayırırken bazıları da (Batur 1998: 25; Kaya 2010: 355; Aça ve Diğerleri 2010: 129-130);

1. Anonim (yaratıcıları bilinmeyen) halk edebiyatı/anonim halk şiiri,

2.Yaratıcısı belli (ferdî) halk edebiyatı/yaratıcısı belli halk şiiri

biçiminde iki grupta inceleme yoluna gitmiştir. Bu durum, halk ve halkbilimi kavramlarındaki değişmelere paralel olarak halkbiliminin bir şubesi olan halk edebiyatına bakışın zamanla değiştiği ve daha tutarlı tasniflerin ortaya çıktığı anlamına gelmektedir (Boyras 2011: 4). Söz konusu kavramın kapsamına giren konuların ne olduğu meselesi de bu alanın çözüme kavuşmuş meselelerinden biridir. Fakat türlerin tasnifi meselesi tartışmalı bir konudur. Türkiye’de halkbilimi alanında çalışan öncü isimlerin hemen hepsi bu türlerin tasnifi konusunda denemelerde bulunmuşlardır. Başlangıçta da söylediğimiz gibi bunların üzerinde tek tek durmayacağız; ancak üzerinde uzlaşılan birkaç tasniften bahsetmenin faydalı olacağını düşünüyoruz.

Boratav (1992: 35-224), tam bir tasnif yapmasa da anonim halk edebiyatının konularını şu şekilde sıralamaktadır: 1. destan ve hikâye, 2. meddahlık – gerçekçi hikâye, 3.masal, fıkra, 4. efsane, 5. bilmece, 6. atalar sözü, alkış, kargış, 7. halk şiiri: tekerleme, türkü, mani, 8. seyirlik halk oyunları (meddahlık, kukla, karagöz, ortaoyunu, tüluat, köylü oyunları).

Sedat Veyis Örnek (1995: 19) de halk edebiyatı başlığı altında 1. destanlar, 2. efsaneler, 3. masallar, 4. halk hikâyeleri, 5. halk şiiri, 6.halk türküleri, 7. fıkralar, 8. atasözleri-deyimler, 9. tekerlemeler, 10. bilmece, 11. alkışlar, kargışlar, 12. ağıtlar, 13. ilahiler, 14. maniler biçiminde aşağı yukarı aynı tür adlarını herhangi bir tasnif yapmadan verir. Örnek’in bu tasnifi yol açıcı mahiyettedir, bundan

sonra tasnif çabalarına daha çok rastlarız.

Şükrü Elçin (1986: VII-VIII), halk edebiyatının konularını nazım ve nesir diye iki ana kola ayırır. İlkinin içerisine mani, türkü, ağıt, ninni ve kahramanlık destanlarını yerleştirirken ikincisinin altına efsane-menkabe, masal, hikâye, fıkra, tekerleme, bilmece, atalarsözü, deyimler, dualar ve beddualar ile halk tiyatrosunu koyar.

Saim Sakaoğlu (1987: 292) da anonim halk edebiyatının türlerini şu şekilde sınıflandırmıştır:

1. Manzum olanlar:
 - a.türkü,
 - b.mani,
 - c.tekerleme,
 - ç.yanıltmaca,
 - d.ninni.
2. Mensur olanlar:
 - a.efsane-menkibe,
 - b.masal, c.fıkra.
3. Her iki şekilde olanlar:
 - a.atalarsözü,
 - b.deyim,
 - c.bilmece,
 - ç.dua,
 - d.beddua.
4. Halk hikâyesi.
5. Destan.
6. Halk tiyatrosu:
 - a.Karagöz, kukla, ortaoyun,
 - b.meddahlık,
 - c.köylü oyunları.

Ancak Sakaoğlu kendi tasnifindeki kusurlu yanları görmüş olmalı ki sözlü edebiyat türlerini yeniden tasnif eder (1997:346-350). Ali Berat Alptekin ile birlikte hazırladıkları bir

yayında ise yeni bir tasnif denerler (2006:587).

Özkul Çobanoğlu ise sözlü edebiyat konularını

Nazım: koşuk, sagu, koşma, mani, ağıt, türkü, destan, ninni.

B.Nesir: mit, efsane, memorat, masal, fıkra, sayışmaca, hikâye, tekerleme, atasözü, deyim, bilmece, dua, beddua, küfür, argo.

C.Halk tiyatrosu: Köy seyirlik oyunları, meddah, karagöz, orta oyunu, kukla. (2004: 175-176), şeklinde üç ana grupta toplamaktadır.

Detaylandırmadan bir iki örnek üzerinden göstermeye çalıştığımız tasnif konusu sözlü edebiyat çalışanlarının ortak paydada buluşmadığı bir konudur. Yapılan tasniflerin çoğunun eksik ve hatalı tarafları bulunduğunu söylemek mümkündür. Yakın zamanda, Dursun Yıldırım'ın (1998:100-101) "sözlü dokumalar" için yaptığı bir tasnif taslağındaki başlıklardan ilham alarak ve diğer tasniflerin ortak noktalarını, hatalı eksik taraflarını hesaba katarak Şeref Boyraz (2011:8-10) bir tasnif teklifinde bulunmuştur. İşlevle yapı arasındaki ilişkiye dikkat çekerek, işlevin yapıyı belirlediğini, yapının işleve bağlı olarak şekillendiği vurgusunu yapar ve bu sebeple sözlü edebiyat dairesine giren ürünleri öncelikle kendi arasında işlevleri bakımından, sonra da her birini buldukları yerde yapıları açısından gruplandırmanın daha uygun olacağını söyler. Böylece herhangi bir tür hem başka bir grubun içerisine de dâhil edilebilir konumda olmayacak hem de hiçbir tasnif dışında kalmayacaktır. Buna

göre anonim halk edebiyatı ürünlerini şu şekilde tasnif etmiştir.

1. Söylemelik Türler: Bu gruba icra bağlamlarında genellikle bir ezgi ile terennüm edildikleri için mani söylemek, türkü söylemek fillerinden de hareketle bu üst başlık verilmiştir.

1.1. Manzum Olanlar

1.1.1. Mani

1.1.2. Türkü

1.1.3. Ağıt

1.1.4. Ninni

1.1.5. Düzgü

1.2. Yarı Manzum Yarı Mensur Olanlar

1.2.1. Bilmece

1.2.2. Tekerleme

2. Anlatmalık Türler: Yapısı nasıl olursa olsun hepsi de anlatma esasına dayanan türlerdir. İçlerinde mutlaka bir tahkiye barındırmaktadırlar.

2.1. Mit

2.2. Efsane

2.3. Masal

2.4. Destan

2.5. Halk Hikâyesi

2.6. Menkabe

2.7. Memorat

2.8. Fıkra

3. Konuşmalık Türler: Bunlar, günlük konuşmalarda meramı kısa yoldan anlatmak, ifadeyi güçlendirmek, kendimizi teskin etmek, ikinci üçüncü şahıslar hakkındaki iyi dileklerimizizi dile getirmek, itimat kazanmak gibi amaçlarla sarf edilen kalıp sözlerdir. Kalıplaşmış olmaları dolayısıyla zihinde kolayca tutulur ve ihtiyaç halinde kullanılırlar. Konuşma dilinin

ayrılmaz bir parçası oldukları için onlara bu başlık uygun görülmüştür.

3.1. Atasözü

3.2. Deyim

3.3. Alkışlar ve Kargışlar

3.4. Yemin Sözleri, Dinî Sözler

3.5. Yanıltmacalar

4. Seyirlik/Oynamalık Türler:

Burada üst başlığa halk tiyatrosu da denilebilirdi ancak tüketici açısından temaşa etmeye yaradığı, icracı açısından da oynandığı için bu başlık tercih edilmiştir.

4.1. Köy Seyirlik Oyunları

4.1.1. Törensel seyirlik oyunları

4.1.2. Eğlence amaçlı seyirlik oyunlar

4.2. Şehir Seyirlik Oyunları

4.2.1. Söze dayalı seyirlik oyunlar

4.2.1.1. Kukla

4.2.1.2. Gölge Tiyatrosu
(Karagöz)

4.2.1.3. Ortaoyunu

4.2.1.4. Meddahlık

4.2.1.5. Tuluat Tiyatrosu

4.2.2. Söze dayanmayan seyirlik oyunlar (Cambaz, Hokkabaz, Sihirbaz, Ateşbaz)

Görüldüğü gibi sözlü edebiyatı subelendirme çalışmaları bu alanda çalışan çoğu araştırmacının temas ettiği bir noktadır. Bu türün tanımlanmasında ve kapsamında varılan asgari müşterekliğe, tasnif konusunda ulaşılamadığından yoğun bir anonim edebiyatı tasnifleme çabasıyla karşılaşmaktayız. Kanaatimizce Boyraz'ın tasnifi son yıllarda yapılmış en derli

toplulu ve başlıklarına bakılarak, o türün özellikleri hakkında fikir sahibi olunabilecek son derece yararlı bir sınıflandırmadır.

Hangi alanda olursa olsun sınıflandırma işlemi son derece önemlidir. Sınıflandırmanın doğru ve eksiksiz yapılması konuyu veya alanı daha anlaşılır kılar, doğru yaklaşımı belirlemeyi sağlar; fakat bize göre burada şuna dikkat edilmelidir. Sözlü edebiyatın ferdi yaratmalarını âşık ve tekke edebiyatı olarak ayırırken bunu hangi ölçütü göz önüne alarak yaptığımız önemlidir. Eğer icra edildikleri mekân ise dikkate alınması gereken o halde âşık edebiyatını tekke edebiyatının karşısına kahvehane edebiyatı olarak çıkarmak daha doğru olmaz mı? Eğer icra eden kişi ise ölçümüz, o halde âşık edebiyatının karşısına derviş edebiyatını koymak gerekir. Bu alanla ilgili sorunlu diğer bir durum ise araştırmacıların tekke edebiyatını dinî bir edebiyat olarak ele alırken, âşık edebiyatını âdeta ladini bir edebiyat olarak ele almasıdır. Oysaki bugün muhataplarınca malumdur ki âşıkların bir kısmı kendisini hak aşığı olarak isimlendirmekte veya kendilerine sorulduğunda “kırka kadar Leyla aşığı kırktan sonra mevla aşığıyım” demektedirler, Geleceği yaratan ve yaşatanlar kendilerini böyle ifade ederken bizim bu alanda ortaya konan ürünleri dinî edebiyat dışında değerlendirmemiz subjektif bir yaklaşım değil midir?

Tasnif konusunda diğer bir sorun bugüne kadar yapılan tasnif çalışmalarının sadece Türkiye Türklerinin tarihsel gelişimini göz önüne alarak

yapılan çalışmalar olmasıdır ve bu bakımdan yetersizdir. Kuşkusuz tasnif veya sınıflandırma çalışmaları bir alanın kapsadığı türleri anlamak bakımından önemlidir, özellikle öğrencilerin, alanı yeni tanıyan araştırmacıların buna ihtiyacı vardır. Boyraz’ın Dursun Yıldırım’dan mülhem yapmış olduğu kümeleme hiç şüphesiz son derece doğru ve pragmatik bir yaklaşımdır. Ancak sınıflandırmaları, donmuş tamamlanmış ve asla değişmez yapılar olarak görmek ağaca odaklanıp ormanı gözden kaçırmak gibidir. Sözlü edebiyatın türlerini tasniflerken birbirinden ayrı gibi düşündüğümüz türlerin, aslında zaman zaman iç içe geçebilen ve farklı yapılarla karşımıza çıkabileceğini gözden uzak tutuyoruz, Sözü edilen edebiyatın bizce çözülme-yi bekleyen sorunlu alanlarından biri de budur. Bu bağlamda belki üzerinde en az durulan konu iç içe girmiş bazı türlerin izahıdır. Bugüne kadar Türk halkbilimi alanında, özellikle de tür merkezli olarak ortaya çıkıp gelişen sözlü edebiyat veya halk edebiyatı alanında, yaygın temel özelliklere dayalı “ideal tür” tanımlarının yoğunluğu nedeniyle olsa gerek, birleşik türlerin araştırmacıların dikkatini çok fazla çekmediğini söyleyebiliriz. Oysa bugüne kadar çok az araştırmacının değindiği türler arasında birleşmeye ve hatta yer yer yardımlaşmaya dayalı olarak ve bir bakıma karışık veya “melez tür”ler olarak adlandırılacak, hiç de küçümsenmeyecek miktarda “birleşik türler”in ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Halk edebiyatı çalışmalarında ideal türler kadar bu

tür birleşik türlerin de dikkate alınmasının tür ve şekil konusunda bizi daha sağlıklı sonuçlara ulaştıracağını düşünüyoruz. Bu bakımdan örneğin halk hikâyesi ile masalın, masal ile bilmecenin, mesnevi ile masalın hatta ağıtla oyun havasının zaman zaman iç içe geçtiğini görmekteyiz. Bu türler arasındaki ilişkilere daha ciddi mesai harcanarak bu şekildeki türler tespit edilmeli ve değerlendirilmelidir.

Halkbiliminin yüzüncü yılında sözlü edebiyat çalışmaları için yapılan bu değerlendirmelere ilaveten çalışmaların niteliklerinden de bahsedilmelidir. Bilindiği gibi sözlü edebiyatla ilgili yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunu metin tespiti türündeki çalışmalar oluşturmaktadır. Bu tip ulusal çalışmalara 90'lı yıllardan itibaren diğer Türk coğrafyalarından yapılan derleme çalışmaları da eklenmiş ve böylece zengin bir külliyat oluşmuştur. İmkânların artmasıyla birlikte daha kapsamlı ve büyük ölçekli çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu tip çalışmaların en kusurlu tarafı metin merkezli kuramlarla çalışılması, icra bağamlarının çoğunlukla dikkate alınmamasıdır. Son yıllarda hem bu alanda çalışan akademisyen sayısı artmış hem de derlenen malzemelerin aynı zamanda tahlil edilmesi gündeme gelmiştir. Ancak bu tahliller genellikle metin merkezli kuramlar kullanılarak yapılmaktadır ve bu kuramlar günümüz ihtiyaçlarına cevap vermekten uzaktırlar. Sözlü edebiyat ürünlerinin üretim tüketim bağlamını dikkate alan kuram ve yöntemler tercih edilmelidir. Metin Ekici (2004: 13-20) halkbilimi

çalışmalarının “üç boyut”undan bahsetmiş ve bunları tespit, derleme, temsil/sunum olarak ifade etmiştir. Şeref Boyraz ise 2011 yılında yapılan bir çalıştayda, anonim halk edebiyatına dair yaptığı geniş değerlendirmeyi sunmuş ve Ekici'nin izahını genişleterek “beş boyut”u gündeme getirmiştir. Bu beş boyutu ise tespit, tanım, tasnif, tahlil ve tatbik olarak izah etmiştir (2011: 10-11). Bizdeki halkbilim çalışmaların büyük çoğunluğunu tespit aşamasındaki oluşturmakta, ilk yıllarda yapılan yoğun derleme çalışmaları bu amaca hizmet eden çalışmalardır. Boyraz'ın da işaret ettiği gibi bu derleme çalışmalarının en kusurlu tarafı metinlerin üretim tüketim bağlamından kopuk bir yöntemle derlenmiş olmasıdır, aynı şey derlenip tanımlanan ve tasnif edilen malzemenin tahlilinde uygulanan yöntemler için de geçerlidir. Metinlerin tahlilinde daha güncel ve bağlamdan uzaklaşmayan yeni yöntemlere ihtiyaç vardır, günümüz anonim edebiyat çalışmalarının açmazlarından birisi de budur. Günümüz halkbilimsel çalışmalarında, üzerinde en az durulan boyut tatbik/uygulama boyutudur. Dünyada olduğu gibi bizde de önceleri “kendimizi tanımak”, “özümüze dönmek” gibi amaçlara hizmet eden halkbilimi, dolayısıyla anonim edebiyat çalışmalarının artık başka amaçlar için yapılması gerekmektedir. İşte tam da bu noktada batının uzun yıllardır üzerinde çalıştığı ama bizim yeni yeni farkında olduğumuz bir alan karşımıza çıkmaktadır. Boyraz'ın “tatbik” ifadesiyle beşinci boyut olarak ele aldığı konu “uygulamalı

halkbilim” karşımızda yeni bir çalışma alanı olarak durmaktadır ve bizim en az üzerinde durduğumuz en az kafa yordüğümüz boyut “tatbik” boyutudur.¹ Halkbilimi batıda aydınlanma çağının düşüncelerinden büyük ölçüde beslenerek doğmuş ve uluslaşma ideolojisinden olabildiğince yararlanarak kurumlaşmış ve ortaya çıktığı günden bugüne yeni kuramsal çerçeveler kazanmıştır. 19. yüzyıla kadar ulusçu yüzü hep ön planda olan bu disiplin, bir anlamda o güne kadar ortaya çıkarıp tükettiği kuramlardan sıkılıp uygulamalı çalışmalarla kendine yeni bir mecra belirlemiştir. Böylece kendini tanımlayıp duran dar kahlıplardan sıyrılarak, uygulamalı halkbilim çalışmalarıyla gelişmeye işaret eden yeni bir anlam kazanmıştır. Örneğin geleneksel bir ürünün işlevini anlatabilen işlevsel araştırmaları uygulamalı çalışmalarla yeni bir boyut kazanmıştır, bir geleneksel ürüne modern unsurlar, etkileşimler veya kurumlar açısından ne tür anlamlar işlevler yüklenebileceği meselesine yoğunlaşan uygulamalı halkbilim çalışmaları yalnızca alandan haberdar olan sınırlı sayıdaki kişiye değil, toplumun bütün kesimlerine ulaşabilmeyi hedeflemektedir. Bu bakımdan Boyraz’ın halkbilim çalışmalarının bu boyutuna yoğunlaşması son derece yerindedir. Bu konuda ciddi bir ivme kazanılması gerekmektedir.

Sonuç olarak yukarıdan beri anlatılanlar, Türk halkbilimi çalışmalarının yüz yıllık serüveni içerisinde anonim halk edebiyatıyla alakalı ne tür çalışmaların yapıldığı, hangi yaklaşımların sergilendiği konusunda biz-

lere bir fikir vermektedir. Buna göre bu bilim şubesinin adlandırılmasında birtakım görüş ayrılıkları olduğu, fakat zamanla bunun yoluna girdiği; söz konusu bilim şubesinin kapsamını oluşturan türlerde ve onların tasnifinde farklı düşüncelerin belirdiği, ancak bu konuda da giderek ortak bir fikre ulaşıldığı söylenebilir. 21. yüzyılın yok olan kültür değerlerine, duyarlılık mantığıyla yaklaşmak son derece önemlidir. Sözlü edebiyat ürünlerine yeniden yönelmenin zamanı gelmiştir. Sözlü edebiyatın geçmişten günümüze geldiği noktayı izah etmeye çalışan bu çalışmanın Türk halkbiliminin yüzüncü yılına yaklaşırken durum tespitlerinde ve önerilerde bulunması bakımından faydalı olmasını umuyoruz.

NOTLAR

- 1 Sözlü edebiyat ile ilgili yapılmış çalışmalar konusunda detaylı bilgi için bkz. Boyraz 2011.
- 2 Bu konuya ilişkin detaylı bilgi için bkz: Oğuz 2002.

KAYNAKÇA

- Acaroğlu, M. Türker. “Türk Halkbilgisi Kaynakçası Üzerine”, *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, I. Cilt Genel Konular*, Ankara: MİFAD Yay., 21-46, 1976.
- Aça, Mehmet ve Diğerleri. “Anonim Halk Edebiyatı”, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, 7. Baskı, Ankara: Grafiker Yay., 129-234, 2010.
- Albayrak, Nurettin. *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: L&M Yay., 2004.
- Artun, Erman. *Türk Halk Edebiyatına Giriş*, İstanbul: Kitabevi Yay., 2004.
- Batur, Suat. *Açıklamalı-Örneklili Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul: Altın Kitaplar Yay., 1998.
- Bekki, Selahattin. “Anonim Halk Edebiyatı”, *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., 1: 176, 2001.
- Boratav, Pertev Naili. *Türk Halkbilimi I 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, 6. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1992.

- Boyras, Şeref. "Anonim Halk Edebiyatı Çalışmalarının Yüz Yıllık Bilançosu" *Türk Halk Biliminin 100. Yılına Doğru Bir Durum Tespiti: Türk Halk Bilimi Çalışmaları Kurultayı, Türk Halkbilimi Araştırma Eğilimlerinde Yöntemler, Kuramlar, Tespitler ve Öneriler*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğünün katkıları ile Motif Halk Oyunları Eğitim ve Öğretim Vakfı ile İstanbul Kültür Üniversitesi, 16-17 Eylül 2011 (Henüz Yayınlanmadı).
- Çobanoğlu, Özkul.** "Halk Edebiyatı", *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, 3: 173-176, 2004.
- Doğan, Mehmet. "Anonim Halk Edebiyatı", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler / İsimler / Eserler / Terimler, I, Dergâh Yay.*: 143, 1977.
- Doğan, Mehmet. "Halk Edebiyatı", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler / İsimler / Eserler / Terimler, IV Dergâh Yay.*: 55-56, 1981.
- Dundes, Alan. "Halk Kimdir." *Millî Folklor*, (Çev: Metin Ekici), Bahar 37: 139-153, 1998.
- Ekici, Metin. "Halk Bilim Araştırmalarında Üçüncü Boyut", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, XVI: 13-20, 2004.
- Elçin, Şükrü. *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara: KTB Yay., 1986.
- Elçin, Şükrü. "Halk Edebiyatına ve Halk Şiirine Toplu Bir Bakış", *Türk Dünyası El Kitabı Üçüncü Cilt Edebiyat*, Ankara: TKAE Yay., 227-233, 1992.
- Gözaydın, Nevzat. "Anonim Halk Şiiri Üzerine...", *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk Şiiri)*, 445-450: 1-104., 1989.
- Güzel, Abdurrahman ve Ali Torun. *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Akçağ Yay., 2003.
- Kaya, Doğan. *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı, Ankara: Akçağ Yay., 2010.
- Oğuz, Öcal. *Küreselleşme ve Uygulamalı Halkbilimi*, Ankara: Akçağ Yay., 2002.
- Örnek, Sedat Veyis. *Türk Halkbilimi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1995.
- Öztürk, Ali** *Türk Anonim Edebiyatı*, 2. Baskı, İstanbul: Bayrak Yay., 1986.
- Sakaoğlu, Saim. "Halk Edebiyatı Kavramı Üzerine", *II. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri*, Eskişehir: Yunus Emre Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yay., 287-294., 1987.
- Sakaoğlu, Saim. "Halk Edebiyatı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XV: 345-350, 1997.
- Sakaoğlu, Saim ve Ali B. Alptekin. "Anonim Halk Edebiyatı", *Türk Edebiyatı Tarihi*, IV Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.: 587-614., 2006.
- Tan, Nail. *Folklor (Halk Bilimi) Genel Bilgiler*, 5. Baskı, İstanbul: Halk Kültürü Yay., 2000.
- Yardımcı, Mehmet. *Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri Âşık Şiiri Tekke Şiiri*, Ankara: Ürün Yay., 1998.
- Yıldırım, Dursun. "Tarih Yazımı ve Sözlü Ortam Kaynakları". *Türk Bitiği Araştırma/İnceleme Yazıları*, Ankara: Akçağ Yay., 87-101., 1998.